

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

TEK ADAM
Mustafa Kemal

Üçüncü Cilt
1922-1938

Remzi Kitabevi

TEK ADAM, CİLT III / Şevket Süreyya Aydemir

© Remzi Kitabevi, 1987

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1954-5

BİRİNCİ BASIM: 1965

OTUZ YEDİNCİ BASIM: Temmuz 2020

Kitabın bu basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez, E3-14, 34337, Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 44903 / Tel (212) 629 0615

Cilt: Çifçi Mücellit, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

5. Cad. No: 24-25 Bağcılar-İstanbul

Tel (212) 629 4783

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KISIM

- I. *İzmir ve Sonrası*.....11
Selânik'teki Gibi, 17; Bir Rüya Gibi, 19; Yerimiz Yoktur!, 22; Moloh Kurban İster, 24; Gazi Mustafa Kemal, Müttefiklerle Karşı Karşıya, 29; Gazi'nin Dönüşü, 33; Mudanya'nın Hikâyesi, 34
- II. *Zaman Çok Şeylere Gebeydi*37
Mesafeler Açılıyor, 43; Sahnedeki Kişiler, Şahsiyetler, 45
- III. *Padişahlığın Sonu*.....47
Senden Şüphe Ediyorlar!, 53; Son Sadrazamın Son Gayreti, 56; "Bazı Kafalar Kesilecektir!", 61; Son Padişah Memleketi Terk Ediyor ve Son Halife!..., 63; Arkadan Atılan Ok!, 66; Perde Arkasında Mücadele Devam Ediyor, 69; Bir Geziden İzlenimler, 71; Annesinin Mezarı Başında, 74; Balıkesir Camii Minberinde, 77; Ankara Gene Kaynaşıyor, 79; Şuursuzca Bir Cinayet, 81; "Gazi Meclis" Dağılıyor, 83; Kadrolaşmak, 86; Seçimlerin Sonucu, 90
- IV. *Büyük Hesaplaşma*.....91
Lozan'ın Kronolojik Hikâyesi ve İkinci Adam, 97; İsmet Paşanın Beş Vasfı, 100; Konferans, Çalışmalarına Başlıyor ve Beklenmeyen Bir Çıkış, 103; Batı Trakya, 105; Boğazlar Meselesi, 106; Azınlıklar Meselesi ve Patrikhane, 107; Musul Sorunu, 109; Karanlık Günler, 118; Lozan Konferansında İkinci Safha ve Çatışmalı Günler, 119; Neler Getirdi?, 125; Yollar Ayrılıyor, 129; Barış Devri Meclisi, 131
- V. *Cumhuriyet*.....129
Ankara Başkent, 135; Doğum Ağrıları, 137; Rejimin Temel Yapısında Gelişmeler, 138; Buhran, 141; İstanbul'daki Arkadaşlar, 144; Hızlı Gelişmeler, 145; Doğan Çocuğun Adı, 148; Gazi Mustafa Kemal Reiscumhur, 151; İsmet Paşa Başvekil, 152

- VI. *Laik Devlete Doğru*.....149
 10 Yıl Süren Seferberlik, 155; Eski Arkadaşlar Arasında, 156; Hilâfet Meselesi Sahnede, 159; Hilâfet Tarihe Karışıyor, 161; İnkılâpçı Uygulamalar, 163; Teokrasi ve Laisizm, 165; Laik Devlet ve Dinî Hizmetler, 169; Yeni Anayasa, 170; Anayasa Yapısında Çelişen Yollar, 172
- VII. *İhtilâflar ve Önder Kadro*171
 İhtilâllerin Değişmez Kanunu, 177; Türk Millî Kurtuluş Mücadelesine Gelince?, 178; İnkılâpçılık Çabası ve Demokrasi Eğilimi, 180; Lozan Antlaşmasının Tek Pürüzü Musul Meselesi, 182; Bir Harp Meydanında Sulh Söylevi, 185; Buhran Başlıyor, 188; Mecliste Olup Bitenler, 193; Devrim Rüzgârı İçinde Bir Demokrasi Çabası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 197; Toprak Yağmura Kanmayınca, 199; Doğuda İsyan ve Kürtler, 201; Ankara'da Hareketler, 205; "Doğu Ateşler İçinde", 209; Ankara, 213; Diyarbakır'da, 214; Önemli Hamleler, 215; Ölü Mazi, Gelenek Demek Değildir, 217; En Cüretli Hareketi, 221; Bir Utancın ve Bir Özentinin Hikâyesi, 222; En Renkli Gezisi, 224; Nihayet Kanun, 234
- VIII. *Batı Kanunlarına, Batı Düzenine Yöneliş*.....233
 İnkılâpçının Görevi, 239; Doğu Hukukundan Ayrılış, 239; Medenî Kanun, 241; Medenî Kanun Neler Getirdi?, 243; Kadın Hakları ve Kadının Cemiyet Hayatına Girişi, 244; İlk Adımlar, 246
- IX. *Pusu*.....245
 Kahramanların Yakasını Bırakmayan Bir Kanun, 251; Bir Gezinin Hikâyesi, 253; İşin Hikâyesi, 255; Beni Öldürürlerse?, 258; Hüküm Veriliyor, 260; İttihatçılığın Tasfiyesi, 262
- X. *Tur Tamamlanıyor!*.....267
 Boğaz'dan Geçen Yolcu, 273; Manevî Engeller, 275; İstanbul Bizans'tır, Bizans İstanbul'dur, 277; Nihayet İstanbul, 280; Dolmabağçe'de, 282; Saray Kimindir?, 284
- XI. *Tek Adam Konuşuyor!*.....283
 Tek Parti, Dikta ve Diktatör, 289; Büyük Nutuk Nedir?, 290; Gazi, Mücadelesini Anlatıyor, 292; Mallarım, Millet'in ve Partimindir, 294

- XII. *Harfler Değişiyor*293
Harflerimizi Değiştirmek Lazım, 299; Latin Harfleri Kabul Ediliyor, 305; Türk Harfleri ve Türk Dili, 306
- XIII. *Yeni Devletin Dış Münasebetleri (Dünyaya Açılış)*305
Dünyaya Bakış (1923-1930), 311; Dünyaya Açılış, 312; Türkiye-Sovyetler, 313; Yunanistan, 314; Ortodoks Kilisesi (Patrikhane) Meselesi, 315; Diğer Memleketler, 317; İtalya, 317; Fransa, 318; Doğu Devletleri ve Gelecektek Haber, 319; Öbür Memleketler, 319
- XIV. *Yarı Sömürge Ekonomisinden Millî Ekonomiye Yöneliş* ..317
Hem Son, Hem Başlangıç, 323; Bir Yarı Sömürge'nin Hikâyesi, 324; Bir Kongre, 329; 1923-1930 Arasında Ekonomik Çabalar, 332; Sanayie Gelince, 334; Ulaştırma, 335; Sanayi Alanında, 338; Ulaştırma Alanında, 339; Dış Ticaret, 339

İKİNCİ KISIM

- XV. *1930 ve Sonrası*337
Parçalanmış Bir Dünya Ortasında, 339; Ekonomik Buhran Nedir?, 340; Reaksiyon, 341; Türkiye'nin İktisadî Siyasetinde Yeni Gelişmeler, 342; Devletçi Bir Ekonomiye Yöneliş ve İlk Planlamalar, 344; Plan ve Programa Yönelen İlk Ülke: Türkiye, 347; "İşte Bu Bir Musikidir!", 349
- XVI. *İç Siyasette Dalgalanmalar*355
Halk Homurdanıyor, 357; Bir Partileştirme Tecrübesi: Serbest Fırka, 359; Parti Kuruluşu Olarak Serbest Fırka, 360; Program Açısından Serbest Fırka, 364; Halkın Tepkisi, 366; Bir Kurban, 367; Serbest Fırkanın Sonu, 370; Mızrağa Takılan Baş, 372; Gazi Seyahate Çıkıyor, 372
- XVII. *Yurtta Barış Cihanda Barış*377
Bir Dünya Harbi Olacaktır, 379; Balkan Birliği, 383; Doğu Ülkeleri, 386; Türk-Sovyet İlişkileri, 387; Batı Devletleri ile Münasebetler, 389; Hatay Meselesi, 389; Dünyanın Geleceği İçin Büyük İnancı ve Bir Önsezi: Dünya Vatandaşlığı, 391; Bir Uzak Görüş, 392
- XVIII. *İnsanlığın Kaynaklarına Yöneliş*395
İnsanlığın Kaynakları, 397; İnsan'ın Hikâyesi, 400

- XIX. *Altı Ok'un Hikâyesi*.....407**
Değerler Değişiyor, 409; Parti Millet, 410; Doktrin Yoksunluğu, 411; Parti ve Reisliği, 413; 6 Ok Nedir?, 415; Cumhuriyetçilik, 417; Milliyetçilik, 417; Halkçılık, 418; Devletçilik, 421; Laiklik, 425; İnkılâpçılık, 426; Kadro Hareketi, 428
- XX. *Kemal Atatürk*.....435**
Atatürk'ün Soyadı, 437
- XXI. *Şahsiyeti*.....439**
Şahsiyetin (Kişiliğin) Oluşu, 441; İhtiras Adamı, 442; Kendi Mihveri (Ekseni) Etrafında Bir İnsan, 447; Kadın ve Aşk, 448 Evliliği, 451; Din Duyguları, 460; Ben Luther Olmayacağım, 462; Din ve Dogmatizm, 464; Doktrin Adamı Değildi, 465; Aksiyon Adamı ve Lider, 466; Liderdi, Fakat Diktatör Değildi, 467; En Büyük Başarısı, 468; Büro ve Hükümet Adamı Değildi, Ama Devlet Adamıydı, 469; Atatürk'ün Nöbet Defteri ve Son Sofra, 471; Askerdi, Fakat Militarist Değildi, 474 Atatürk ve Hürriyet Anlayışı, 476; Şansa İnanır mıydı?, 477 Tipide Kaybolan Yol, 478
- XXII. *Son Topraklarda Son Türkler ve Bozkurt*.....481**
Üç Unsur, 483; (1) Coğrafyanın Emri, 483; (2) Irk-Millet, 484; (3) Teşkilâtçılık ve Devlet Kurmak Geleneği, 485; Bozkurt, 487; Çağı ve Çağın Problemleri, 488; İnkılâpçılığı, 492 İnsan ve Dünya Vatandaşı, 497
- XXIII. *Dönüşü Olmayan Yol!*.....499**
İniş Yolu, 501; Hastalığı, 505; Son Makedonyalı, 510; Ölümü İstemek veya İstememek, 513; Hükümet Hazırlanmalıdır, 516; Orman Hasreti, 518; Dünya Karışacaktır, 520; Son..., 521; Toprağa Verilişi, 525
- Dizin*529**

BİRİNCİ KISIM

İzmir ve Sonrası

Yolculuklar vardır, bitti sanılan yerde tekrar başlar. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'da başlayıp, 9 Eylül 1922'de İzmir'e ulaşan yolculuğu böyle bir yolculuktu.

Samsun'da Anadolu karasına bir asker olarak ayak bastı. İzmir'de Akdeniz'e varınca silahını bıraktı.

Ondan sonra Gazi Mustafa Kemal'in yolu, bir sıra aksiyon, fikir ve yeni kuruluşlar davaları içinden geçer. Bu davalarla örülen yapıya, O'nun, hayatına sığdırabildiği *eseri* diyoruz.

İşte bu kitap, bu *eserin* hikâyesidir...

I

SELÂNİK'TEKİ GİBİ

Ege denizinin doğu kıyısındaki İzmir, Ege'nin kuzey sahillerindeki Selânik'e benzer. İzmir de Selânik gibi bir körfeze açılır. Gerçi İzmir'in Kordonboyu'nda, Selânik kordonunda olduğu gibi, Latin stilinde bir Beyaz Kule yoktur. O Beyaz Kule ki, Mustafa Kemal'in biraz haşarı gençliği Selânik'te onun çevresinde geçmiştir. Olimpos, Kristal, Jünyo gazinolarında, yahut ayın sonlarına doğru daha iç sokaklardaki ikinci sınıf yerlerde, örneğin Yorgo'nun meyhanesinde o, o günlerde kendi "tûl-i emel"lerini⁽¹⁾ etrafındakilere, dilediği gibi dile getirebilirdi.⁽²⁾ Hani o zamanlar Enver'in (Enver Paşa) düpedüz ahlaksızlık saydığı, İttihat ve Terakki hücrelerinde ise, biraz daha hoşgörülükle çekiştirilen o akşam toplantıları... O toplantılar ki, etrafındaki arkadaşlarına ileride vakit gelince, kimisini nasıl kumandan, kimisini nâzır (bakan), kimisini de sadrazam (başvekil) yapacağını söylerdi⁽³⁾...

Mustafa Kemal, Beyaz Kule gecelerinin daima özlemine çekmiştir.⁽⁴⁾ Hem de hayatının sonuna kadar. Bu özlem aynı zamanda bir gençliğini özleyiştir. Biraz kendinden geçtiği zamanlar sofrasındakilere, harp hatıralarını değil, Selânik gecelerini anlatmıştır. Çünkü o gecelerde onun hayali, kayıtsız kanatlanabilirdi. Kendini hayalinin ve ihtirasının kanatlarına kaptırdığı zaman –ki, kendi öyle anlatmıştır– ya bir başkumandan ya bir devlet yenileyicisi, reformatörü gibi konuşurdu.

Mesela gelecekte bir gün, kendi planlarına göre idare edilmesi gereken bir Balkan Harbi tasvir ederdi. Sonra sanki bu harp patlamış ve ken-

(1) Tûl-i emel: Uzun vadeli, geleceğe ait yüksek emeller, ihtiraslar.

(2) İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selânik'teki kurucularından ve o zaman bir subay olan Kâzım Nami Duru, *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* isimli eserinde bu kordon gazinolarını ve onların hür havasını anlatır. Ali Canip Yöntem'in *İttihat ve Terakki Hatıraları* da Selânik'in hareketli havasını aksettirmek bakımından önemlidir. (Bu hatıralar, *Yakın Tarihimiz*, Cilt I. N. I. ve devamında çıkmıştır.)

(3) *Tek Adam*; cilt I. s. 107-108.

(4) Behiç Erkin Beye mektup. *Atatürk'ün Mektupları*, s. 13.

disi onu idare ediyormuş gibi coşardı. Rumeli'yi böler, parçalar, küçültür, büyütür ve elindeki kuvvetleri doğudan batıya, batıdan doğuya aktarır dururdu. Ya padişah? Ya hükümet? Ama onun için bunlar zaten yoktu ki. Yahut da bütün bunlar hep kendisi olacaktı...

Nitekim bu uğursuz Balkan Harbi bir gün ve Mustafa Kemal'in Başkumandan olmasını beklemeden patladı. Harp daha başlamadan çıkan ilk fırtınaları, orduyu da devleti de allak bullak etti. Fakat o sıralarda Mustafa Kemal, Rumeli'de değildi. Kuzey Afrika'nın Derne kıyılarındaki, küçük bir cepheye kumanda eden gönüllü bir binbaşydı. Orada birkaç arkadaşı ve bir avuç mücahidi ile, Rumeli'de her gün biraz daha derinleşen yenilginin haberlerini ya Mısır, yahut ele geçebilen İtalyan gazetelerinden izlerlerdi.

Kendi gençlik hayallerini beslemiş olan Manastır'ın, Üsküp'ün, Selânik'in, sessiz sedasız, direnişsiz, hem de tam bir ruh yıkılışı içinde düşman eline düştüklerini öğreniyorlardı. Önce biraz kurmay yorumları ile kendisini ve arkadaşlarını oyalamak istedi. Ordular şuradan gelecek, şuraya yöneleceklerdi. Şurada oyalama savaşları verilecekti. Burada kesin sonuç alınacaktı. Ama bundan çabuk vazgeçti. Yıkılış o kadar tam ve o kadar açık ve hızlıydı ki, hiçbir yoruma, hiçbir ümide yol bırakmıyordu.⁽¹⁾ Böylece bir ülkeyle beraber, kendi altın gençliğinin hayal âlemi de yıkılıp gidiyordu. Kuzeyden güneye, güneyden kuzeye, doğudan batıya, batıdan doğuya harekete getirip, hepsinin üstünde bir gün, kendisinin şanlar, şerefler halesi, yahut çelengi içinde bir yıldız, bir güneş gibi parlayacağını sandığı Rumeli orduları daha ilk ateşte erimiş, gitmişlerdi...

Sonra devlet için de, ordu için de, kendisi için de ne çetin imtihanlar başladı. Kendisinin de üyelerinden biri olduğu İttihat ve Terakki Cemiyetini elinde tutan genç subayların, bin bir ümit ve heyecanla alevlendirdikleri 23 Temmuz 1908 ihtilâlinin üstünden ancak dört yıl geçmişti ki, imparatorluğun en güçlü kanadı olan Rumeli parçalanmıştı. Osmanlı Afrikası tamamen gitmişti. Düşman orduları İstanbul'un kapılarına dayanmıştı.

Gerçi Birinci Dünya Harbinde o, Çanakkale'de ve henüz 35 yaşında genç bir albayken, bir ara 100.000 kişiye kumanda ederek, yüz binlerin katıldığı muharebelerde, devrin en güçlü ordularını yenmişti. Ama

(1) Balkan Harbinin akışı *Makedonya'dan Ortaasya'ya* – Enver Paşa isimli eserimizin II. cildinde verilmiştir.

bu zaferler, imparatorluğu çökmekten kurtaramadı. Birinci Dünya Harbinin bizim için sonu olan 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile devlet parçalandı ve padişahlık can çekişmeye başladı.

Halbuki şimdi İzmir'dedir. Aradan ancak dört yıl geçmiştir. Muzafferdir. Bir ordunun Başkumandanı ve bir devletin Başı'dır. Hem de henüz 43 yaşında... Dünya yeni bir söz sahibinin doğuşunu görmektedir. Bu söz sahibinin, bu dünyaya söyleyeceği bazı sözler olacaktır. İşte bu hava içindedir ki 10 Eylül 1922'de Mustafa Kemal, İzmir kıyılarından Ege denizi ufuklarına bakar, bakar ve der ki:

“— *Bir rüya görmüş gibiyim!*”⁽¹⁾

BİR RÜYA GİBİ

Evet, bir rüya görmüş gibidir. Sonu güneşli bir sabaha açılan, fakat inişleri, çıkışları, çileleri, varışları ile nefes kesici, başdöndürücü, korkulu bir rüya...

Bu trajik rüyanın hikâyesi daha önceki ciltte verilmiştir. Ama bazı dönemlere gene de kısaca değinelim:

İstanbul'dan Samsun'a varabilmesi bile nice endişeler içinde geçmişti. Samsun İngilizlerin işgalinde ve Pontus çetelerinin kontrolündeydi. Sonra Samsun'da geçirdiği o sahipsiz geceler?

Bunlara, sabahı nasıl açılacağı belli olmayan ümit kırıcı geceler de diyebiliriz. Saray onu buraya, asayişini korumak ve eşkıyalığı kaldırmak için göndermiştir. Hatta açıkça ifade edilmese bile sarayın beklediği, Karadeniz Rumlarının emniyeti, huzuru sağlanarak işgal kuvvetlerinin şikâyetlerinin önlenmesidir. Halbuki Pontuşçular, bir ordu gibi teşkilatlanmaktadır. Pontus liderleri, Paris'teki müttefikler konseyine bile muhtıra verebiliyordu. Samsun sokaklarında Rum eşkıyası, işgal kuvvetleri gibi gezerler. Halbuki Samsun hükümet teşkilâtının elinde, gümrük muhafaza motorunu kıyılarda, gösteriş için dahi olsa gezdirecek benzin parası yoktur. Bir avuç benzin işi, mutassarrıflık, ordu ve İstanbul arasında yazışma konusu olur durur...

Havza'daki günlere gelince? Bunlar sanki boşluğa sesleniş günleridir.

(1) Yakup Kadri Karaosmanoğlu; *Ergenekon* (Mustafa Kemal'den naklen.)

